

ՀԱՍՏԱՏՈՒՄ ԵՄ

Հայաստանի ազգային ագրարային
համալսարանի ռեկտոր, տնտ.գիտ.թեկն., դոցենտ

Հրայր Զաքրյան
«20» հունիս 2025թ.

ԱՌԱՋԱՏԱՐ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԾԻՔ

Խաչատուր Գագիկի Խաչատրյանի «Կարգավորվող խաչմերուկներում երթևեկության կազմակերպման արդյունավետության գնահատումը ճկուն կառավարման մեթոդների ներդրմամբ» թեմայով ատենախոսության վերաբերյալ, որը ներկայացված է Ե.23.03 – «Շենքերի և կառույցների ճարտարագիտական (էներգետիկ, հիդրավլիկ և այլն) ապահովում» մասնագիտությամբ տեխնիկական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցմանը:

Թեմայի արդիականությունը.

Տրանսպորտային հոսքերի ավելացմամբ պայմանավորված խճողումները դարձել են խոշոր քաղաքների՝ մասնավորապես Երևանի համար լուրջ մարտահրավեր: Ճանապարհափողոցային ցանցի սահմանափակ թողունակությունը և տրանսպորտային միջոցների ուշացումները հանգեցնում են տնտեսական, բնապահպանական ու սոցիալական բացասական հետևանքների: Կապիտալ ենթակառուցվածքային ներդրումները հաճախ ֆինանսական մեծ ռեսուրսներ են պահանջում, ուստի անհրաժեշտ է կիրառել արդյունավետ և քիչ ծախսատար կառավարման մեթոդներ: Տեղային ճկուն կառավարման (ՏՃԿ) ժամանակակից մոտեցումները հնարավորություն են տալիս օպտիմալացնել լուսացուցային ռեժիմները՝ հիմնվելով երթևեկության իրական ժամանակի տվյալների վրա: Այսպիսով, նման մոտեցումը թույլ է տալիս նվազեցնել ուշացումները, բարելավել խաչմերուկների թողունակությունը և ըստ ինտենսիվության ցուցանիշների կանոնակարգել տրանսպորտային հոսքերը՝ առանց մեծ ծախսերի:

Առաջին գլուխ (էջ 15-35): Առաջին գլխում ներկայացված են քաղաքային ճանապարհափողոցային ցանցում տրանսպորտային հոսքերի կազմակերպման հիմնական հիմնախնդիրները, ճանապարհային երթևեկության կազմակերպման պատմական ակնարկը, լուսացուցային կարգավորման զարգացման ընթացքը՝ սկսած մեխանիկական մեթոդներից մինչև ժամանակակից ավտոմատ համակարգեր: Ուսումնասիրվել են տրանսպորտային հոսքերի տարածական և ժամանակային անհամաչափությունները՝ հիմնվելով Երևանի որոշ խաչմերուկներում իրականացված դիտարկումների վրա: Քննարկվել և ներկայացվել են լուսացուցային կարգավորման կիրառվող մեթոդները՝ կոշտ և ճկուն, դրանց համեմատական բնութագրերը, առավելությունները և թերությունները: Վերլուծվել են Երևանում կիրառվող լուսացուցային կարգավորման մեթոդները՝ միաձրագիր և բազմաձրագրային

ռեժիմներով, տրանսպորտային դետեկտորների տեղադրման տեխնիկական սկզբունքները, որոնք էական ազդեցություն են ունենում տեղային ճկուն կառավարման համակարգերի արդյունավետության ապահովման վրա: Ուսումնասիրվել են նաև մի շարք երկրների կողմից կիրառվող տեղային ճկուն (ադապտիվ) կառավարման համակարգեր: Սույն գլխում ձևավորվել է տեսական և մեթոդական բազա, որը հիմք է հանդիսանում հետագա մոդելավորման և փորձարարական ուսումնասիրությունների համար:

Երկրորդ գլուխ (էջ 36-73): Երկրորդ գլխում դիտարկվել է ճանապարհային երթևեկության կազմակերպման գործընթացում ճկուն կառավարման ժամանակակից տեխնոլոգիաների կիրառման տեսական ուսումնասիրություն: Ներկայացվել է հետազոտության հիմնական նպատակը, օբյեկտը և համակարգային վերլուծությունը՝ հիմնված տրանսպորտային հոսքերի բնութագրերի, ժամանակային և ներժամային անհամաչափությունների վրա: Ուշադրություն է դարձվել տրանսպորտային հոսքերի ստոխաստիկ բնույթի ուսումնասիրմանը՝ կիրառելով ժամանակային շարքերի, Ֆուրիեի փոխակերպման և միջին գծային շեղման մեթոդները: Վերլուծվել են տեղային ճկուն կառավարման (ՏԾԿ) համակարգի հիմնական տակտի առավելագույն տևողության պահանջները և առաջարկվել այդ տևողության հաշվարկման նոր մոդել՝ հիմնված տրանսպորտային հոսքի ինտենսիվության վրա: Ներկայացվել է մաթեմատիկական կախվածության ձևակերպում, որը կապում է լուսացույցի թույլատրող ազդանշանի առավելագույն տևողությունը տրանսպորտային հոսքի ինտենսիվության ցուցանիշների հետ, հաշվի առնելով նաև պատահական գործընթացների բաղադրիչը: Կատարվել է նաև գործոնային վերլուծություն, որի միջոցով հստակեցվել են այն հիմնական պարամետրերը, որոնք ազդում են լուսացույցի կառավարման ռեժիմների արդյունավետության վրա: Գլուխն ամփոփվում է գիտական հիպոթեզի ձևակերպմամբ, ըստ որի՝ տեղային ճկուն կառավարման դեպքում լուսացույցի հիմնական տակտի առավելագույն տևողությունը պետք է համապատասխանի տրանսպորտային հոսքի ինտենսիվության փոփոխականությանը՝ ապահովելով խաչմերուկներում տրանսպորտային հոսքերի արդյունավետ երթևեկություն:

Երրորդ գլուխ (էջ 74-105): Երրորդ գլխում ուսումնասիրվել է կարգավորվող խաչմերուկներում տրանսպորտային հոսքերի երթևեկության իրական գործընթացը՝ փորձարարական ուսումնասիրությունների միջոցով: Հետազոտություններ են կատարվել քաղաքային խաչմերուկներում տրանսպորտային հոսքերի պարամետրերի փոփոխականության առանձնահատկությունների վերաբերյալ, ինչն ունի որոշիչ դեր կառավարման արդյունավետության գնահատման մեջ՝ ինչի արդյունքում արձանագրվել է, որ ինտենսիվությունը տարբեր ժամային հատվածներում ունենում է ստոխաստիկ տատանումներ: Հստակեցվել են տրանսպորտային հոսքերի ինտենսիվության տատանման բնույթը, դրանց ժամային և ներժամային անհամաչափությունները, ինչպես նաև դիտարկվել է տրանսպորտային հոսքի դինամիկ և ստոխաստիկ բնույթը՝ կիրառելով վիճակագրական և մաթեմատիկական գործիքներ: Մշակվել է հետազոտությունների

մեթոդաբանություն, կազմվել են դիտարկման սխեմաներ և կատարվել տվյալների հավաքագրման կազմակերպում, ինչը թույլ է տվել ապահովել դիտարկումների համապարփակությունն ու հուսալիությունը:

Արդյունքում արձանագրվել է, որ խաչմերուկներում տրանսպորտային հոսքերի երթևեկության ինտենսիվությունները միատեսակ չէ՝ ունեն բարձր տատանողականություն, ինչը պետք է հաշվի առնել ճկուն կառավարման ռեժիմների նախագծման ժամանակ: Հատուկ ուշադրություն է դարձվել տրանսպորտային հոսքի ինտենսիվության անկանխատեսելի (ստոխաստիկ) փոփոխությունների գնահատմանը, ինչպես նաև տվյալների հավաքագրման ծավալի ընտրության մեթոդաբանությանը՝ ապահովելով հաշվարկների համար անհրաժեշտ տվյալների շտեմարան: Ստացվել են օրական և ներժամային բաշխումների ձևաչափեր, իրականացվել է Ֆուրիեի և սպեկտրալ վերլուծություն՝ ինտենսիվության տատանումների կանխատեսման նպատակով: Հաշվարկվել են միջին գծային շեղման ցուցանիշները, որոնց միջոցով գնահատվել է տրանսպորտային հոսքի փոփոխականության մակարդակը: Ստացված տվյալների վերլուծությունների արդյունքում ներկայացվել են տրանսպորտային հոսքի ինտենսիվության և ստոխաստիկության միջև առկա կապը, ներկայացվել են տեղային ճկուն կառավարման հիմնական տակտի առավելագույն տևողության հաշվարկման մաթեմատիկական արտահայտությունը: Գլուխն ամփոփվել է այն եզրահանգմամբ, որ ճշգրիտ դիտարկման, տվյալների վերլուծության և մոդելավորման համադրումը թույլ կտա ապահովել խաչմերուկներում երթևեկության արդյունավետ կազմակերպում՝ նվազեցնելով ուշացումները և բարձրացնելով թողունակությունը:

Չորրորդ գլուխ (էջ 106-126): Չորրորդ գլխում վերլուծվել է տեղային ճկուն կառավարման նորարարական մեթոդի կիրառման արդյունավետությունը՝ երթևեկության կազմակերպման և տնտեսական արդյունավետության տեսանկյունից: Երևան քաղաքի «Զվարթնոց» օդանավակայան տանող ճանապարհի խաչմերուկի համար հաշվարկվել է ՏՃԿ համակարգի հիմնական տակտի առավելագույն տևողությունը, ստացված նոր մոդելի հիման վրա՝ հաշվի առնելով տրանսպորտային հոսքերի ինտենսիվությունը և ստոխաստիկ բնութագիրը: Ներդրման արդյունքները հստակ ստանալու նպատակով համակարգը մշակվել և փորձարկվել է իրական խաչմերուկներում (ք. Օմսկ, ք. Իրկուտսկ)՝ համագործակցության շրջանակներում: Համակարգի ներդրումից առաջ և հետո վերլուծվել են լուսացույցի կառավարման արդյունավետության ցուցանիշները՝ ուշացումները, թողունակությունը և այլն: Հաշվարկվել է տարեկան խնայողությունները՝ 155 մլն դրամի սահմաններում, պայմանավորված ուշացումների կրճատմամբ: Տեղային ճկուն կառավարման նոր մեթոդաբանության ներդրմամբ պայմանավորված արձանագրվել է երթևեկության արդյունավետության բարձրացում 9–35%-ով, խաչմերուկների թողունակության ավելացում 7–15%-ով:

Ատենախոսության հիմնական արդյունքներն արտացոլող գիտական 6 հոդվածները տպագրվել են բարձր վարկանիշ ունեցող գիտական ամսագրերում:

Ատենախոսության սեղմագիրը, որը ներառում է 23 էջ և ամփոփում է հետազոտության ողջ ընթացքը, արտացոլում է հայցորդի կողմից իրականացված գիտական և կիրառական ուսումնասիրությունների ծավալը, ներկայացված նորարարական մոտեցումների կիրառման հիմնավորումը, ինչպես նաև ստացված արդյունքների տեսական արժեքն ու գործնական կիրառելիությունը: Այն հնարավորություն է տալիս ընթերցողին համապարփակ պատկերացում կազմել աշխատանքում լուծված խնդիրների, մշակված մեթոդաբանության, իրականացված փորձարարական գնահատումների և դրանց հիման վրա առաջարկվող արդյունավետ կառավարման համակարգերի վերաբերյալ:

Առանձնացնենք այն արդյունքները, որոնք, ըստ մեր գնահատման, ունեն առավելագույն գիտական և գործնական նշանակություն՝

- Մշակվել է լուսացույցային կարգավորման հիմնական տակտի առավելագույն տևողության նոր մաթեմատիկական մոդել, որը հաշվի է առնում տրանսպորտային հոսքի ինտենսիվության ստոխաստիկ բնույթը:
- Համապարփակ ձևով ուսումնասիրվել են երթևեկության ինտենսիվության ժամային և ներժամային տատանումները, գնահատվել է տրանսպորտային հոսքի անկանխատեսելիությունը, և վերջիններիս հիման վրա կառուցվել են կարգավորման մոդելներ: Կատարվել է Ֆուրիեի շարքի և սպեկտրալ վերլուծություն, ինչը ապահովել է կանխատեսելիության բարձր մակարդակ:
- Հետազոտությունները և մոդելները փորձարկվել են Օմսկ և Իրկուտսկ քաղաքներում՝ տարբեր երթևեկային պայմաններում: Արդյունքները հստակեցրել են առաջարկված նոր մոդելի կիրառելիությունը:
- Հիմք ընդունելով փորձարարական հետազոտությունները՝ հաշվարկվել է ՏՃԿ համակարգի ներդրման տարեկան խնայողությունը՝ շուրջ 155 մլն դրամ, պայմանավորված տրանսպորտային ուշացումների և կանգառների կրճատմամբ: Սա ընդգծում է համակարգի ներդրման ոչ միայն գործառնական, այլև ֆինանսական արդյունավետությունը:
- Ներդրված մոդելի միջոցով հնարավոր է դարձել թողունակությունը բարձրացնել 7–ից 15%-ով, իսկ ուշացումները նվազեցնել 9–ից 35%-ով:

Ատենախոսության վերաբերյալ առկա են հետևյալ դիտողությունները.

1. Որպես արդյունավետության հստակեցման չափանիշ ներկայացվել է ուշացումը, ինչպես նաև թողունակությունը: Առաջարկվում է ներառել նաև ՏՃԿ ներդրումից հետո երթևեկության միջին արագության փոխոխությունները, ինչը կարող էր լրացուցիչ հաստատել արդյունավետությունը:
2. Աշխատանքում չի նշվում՝ արդյոք մոդելը կարող է կիրառվել բարդ խաչմերուկներում:
3. Ներդրումը աշխատող խաչմերուկներում կատարվել է երկու տարբեր երթևեկության կառավարման մեթոդներով, սակայն տնտեսական արդյունավետության մասով

ներկայացվել է մեկը: Վերջինս արդյոք ունի հստակ պատճառաբանությունը, թե հանդիսանում է բացթողում:

4. Ինչքանով է նպատակահարմար համեմատական անցկացնել ՌԴ Իրկուտսկ և Օմսկ քաղաքների և Երևանի երթևեկության միջև, հաշվի առնելով երթևեկության պարամետրերի և բնակլիմայական պայմանների որոշակի տարբերությունը:

Հաշվի առնելով դիտողությունների բնույթը՝ կարելի է փաստել, որ դրանք չեն խաթարում ատենախոսության հիմնադրոյթների գիտական ամբողջականությունը և չեն ազդում դրա ընդհանուր դրական գնահատման վրա:

Եզրակացություն: Ելնելով վերոգրայալից կարելի է լիովին հիմնավորված կերպով հանգել հետևյալ կարծիքին.

Խաչատուր Գագիկի Խաչատրյանի «Կարգավորվող խաչմերուկներում երթևեկության կազմակերպման արդյունավետության գնահատումը ճկուն կառավարման մեթոդների ներդրմամբ» թեմայով ատենախոսությունը ավարտուն աշխատանք է, որը պարունակում է ինչպես գիտական, այնպես էլ գործնական նշանակություն և լիովին բավարարում է ՀՀ գիտական աստիճանաշնորհման գործող կանոնակարգով թեկնածուական ատենախոսություններին ներկայացվող պահանջներին:

Խաչատուր Գագիկի Խաչատրյանը միանգամայն արժանի է Ե.23.03 – «Շենքերի և կառույցների ճարտարագիտական (էներգետիկ, հիդրավլիկ և այլն) ապահովում» մասնագիտությամբ տեխնիկական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի շնորհմանը:

Կարծիքը ձևավորվել է ս.թ. հունիսի 19-ին կայացած Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի «Ավտոտրակտորների և գյուղատնտեսական մեքենաների» ամբիոնի նիստում: Նիստին մասնակցում էին ԱՃ ֆակուլտետի դեկանի պ/կ տ.գ.թ. դոցենտ Ա. Սիմոնյանը, տ.գ.թ. դոցենտներ Ս. Սիրեկանյանը, Վ. Մելիքյանը, Վ. Վարդանյանը, Ա. Մելքոնյանը, Մ. Բարսեղյանը, Վ. Հարությունյանը, տ.գ.թ. ասիստենտ Ա. Մաթևոսյանը և այլք:

Ավտոտրակտորների և գյուղատնտեսական մեքենաների ամբիոնի վարիչի պաշտոնակատար տ.գ.թ. պրոֆեսոր

Ա. Մ. Ետյան

Ա. Մ. Ետյանի ստորագրությունը հաստատում եմ Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի գիտ. քարտուղար, գ.գ.թ., դոցենտ

Գ. Վ. Ավագյան